

Демографска слика и територијално одређење Косова и Метохије после Другог светског рата

УДК 314.18:323.11](497.115)“1945/1998“

Доц. др Слободан Мишовић, пуковник

Рад је свестрана анализа територијалног одређења бројног кретања и националне структуре становништва Косова и Метохије у периоду после Другог светског рата.

У чланку је разматрана величина геопростора Покрајине у односу на њену територију пре Другог светског рата. Указано је на политичке одлуке којима је мењана територија Покрајине на рачун смањења територије централног дела Србије. Аутор сматра да применом географског принципа територију треба свести на садашњих 18 општина.

Посебан део анализе односи се на разматрање промене бројности становништва Косова и Метохије у појединим периодима после Другог светског рата (пописни периоди). Компаративном методом указано је на пораст становништва Покрајине, Србије и Југославије, као и на узроке бржег раста становништва Покрајине у односу на остале делове Србије и СРЈ, међу којима посебан значај имају досељавање, исељавање и експлозиван природни прираштај становништва.

Део анализе односи се на разматрање националне структуре становништва Косова и Метохије у појединим периодима после Другог светског рата. Наглашени су значајни узроци бројчане и витално-демографске преминације шиптарског етноса и понуђена решења за те и друге проблеме Покрајине.

Бројно кретање становништва Косова и Метохије после Другог светског рата

Развитак становништва Југославије има многа специфична обележја. Демографска транзиција се јавила касније него у западноевропским и северноевропским земљама. Тај процес је на неким подручјима већ завршен, на другима је у току, а на неким подручјима (Косово и Метохија) тек је на почетку. Под основним карактеристикама демографске транзиције подразумева се следеће: опадање смртности, нарочито смртности одојчади; опадање наталитета; прелазак са неконтроли-

еаног ка контролисаном фертилитету у браковима и промене у старосној структури становништва као последица демографског процеса старења.

Веома различит демографски развитак на појединим подручјима Југославије условљен је њиховим развојем у различитим историјским, политичким, економским и друштвеним условима и тиме што је Југославија вишенационална земља. Осим тога, у последњих осам деценија, два светска и један локални рат значајно су, непосредно и посредно, утицали на развитак становништва у Југославији. После Другог светског рата многи демографски процеси су били убрзани под утицајем убрзаног економског и друштвеног развоја. Индустријализација и развој других непољопривредних делатности довели су до корених промена у економској структури активног становништва, до концентрације становништва у градским и мешовитим насељима и до просторне мобилности становништва великих размера. Ти елементи су значајно утицали и на бројно кретање становништва, које се прати на основу статистичких података из пописа становништва Југославије и виталне статистике у периоду после Другог светског рата. Промене у броју становника Косова и Метохије су сталне и изражене у свим пописним периодима. Периодичност промене бројног кретања становништва Покрајине везана је за пописе становништва (1948, 1953, 1961, 1971, 1981. и 1991), а пописни периоди су основа за анализу промене бројног кретања становништва и у међупописним периодима покрајине и за његово поређење с бројним кретањем становништва у другим деловима Србије и СР Југославије.

Косово и Метохија спадају у геопросторе СРЈ са најсложенијом етнодемографском структуром и њеним развојем. У дужем временском периоду ту су се снажно сукобљавали, прожимали и сједињавали различити друштвено-историјски, социо-економски и културно-цивилизацијски утицаји. Они су вишеструко детерминисали и ранију и садашњу бројност и етничку структуру становништва Косова и Метохије. Геоstrateгијски положај тог простора, његови природни ресурси и услови најзначајнији су чиниоци географске средине који су определили веома различита друштвено-историјска, војно-политичка и социо-економска кретања, бројност становништва и укупан етнолошки и демографски развој. Косово и Метохија спадају у геопросторе с израженом демографском експанзијом у периоду после Другог светског рата. При целомитом сагледавању бројног кретања становништва треба узимати у обзир кретање становништва у појединим условима геопростора Србије и СРЈ и, на основу тога, изводити закључке о његовом порасту или опадању. За бројно кретање становништва Косова и Метохије после Другог светског рата карактеристична су три периода: 1) период 1945–1961. година; 2) период 1961–1981. година, и 3) период од 1981. до 1995. године. Сваки тај период карактеришу одређене специфичности укупног бројног кретања становништва и бројног кретања припадника одређене етничке групе.

Бројно кретање становништва Косова и Метохије у периоду од 1945. до 1961. године

Други светски рат је утицао на неуравнотежен пораст становништва Југославије, па и Косова и Метохије. Ратни догађаји су проузроковали, поред огромних људских и материјално-техничких губитака, значајну економску и политичку емиграцију. И поред демографске виталности, ти утицаји се још увек осећају, посебно због јаке биодинамике и прираштаја становништва у мање развијеним деловима Југославије. Потпунија слика о основним утицајима на промену бројног кретања становништва, посебно на Косову и Метохији, може се добити на основу анализе наталитета, морталитета и природног прираштаја.

Основу за сагледавање бројног кретања становништва Косова и Метохије у периоду 1945–1961. година чини његова бројност пре Другог светског рата. Према попису из 1921. године, на Косову и Метохији је живело 441.000 становника, што је чинило 9,09 одсто становништва Србије (4.854.000) и 8,53 одсто становништва садашње Југославије (5.167.000). Према попису из 1931. године, на Косову и Метохији живело је 555.000 становника, што је чинило 9,66 одсто становништва Србије (5.748.000) и 9,08 одсто становништва садашње Југославије (6.109.000). Подаци из 1939. године указују на то да је на Косову и Метохији живело 657.000 становника, или 10,06 одсто становништва Србије (6.531.000), и 9,48 одсто становништва садашње Југославије (6.931.000). Уочљиво је да се становништво Косова и Метохије повећавало брже него у Србији и Југославији, а износило је: 1) у периоду 1921–1931. година 114.000 или 25,85 одсто, у Србији 894.000 (18,42 одсто) и у Југославији 942.000 становника (18,23 одсто), и 2) у периоду 1931–1939. година 102.000 или 18,38 одсто, у Србији 783.000 (13,62 одсто) и у Југославији 822.000 становника (13,46 одсто). У периоду 1921–1931. година на Косову и Метохији, у односу на Србију и Југославију, раст становништва био је већи за 7,43 одсто (7,62 одсто), а у периоду 1931–1939. година за 4,68 одсто (4,92 одсто). На такав пораст становништва највише су утицали елементи природног кретања. Наталитет 1931. године износио је на Косову и Метохији 37,5, у Србији 33, а у Југославији 32,9 промила. На Косову и Метохији наталитет је био већи за 4,6 промила, а 1939. године значајно је смањен, па је на Косову и Метохији износио 31,5, у Србији 22,6, а у Југославији 23 промила. Наталитет је на Косову и Метохији и даље био висок, већи него у Србији и Југославији за 8,9 промила (8,5 промила). Морталитет је 1931. године на Косову и Метохији износио 24,6, у Србији 19,5, а у Југославији 19,2 промила. И он је био већи у Покрајини за 5,1 промила. У 1939. години морталитет је опао, па је износио у Покрајини 17,6, у Србији 14 и у Југославији 14 промила. Природни прираштај становништва 1931. године на Косову и Метохији износио је 12,9, у Србији 13,5 и Југославији 13,7 промила. Због велике смртности становништва природни прираштај на Косову и Метохији био је мањи него у Србији за 0,6, а у Југославији за 0,8 промила. У

1939. години, због смањења смртности, природни прираштај у Покрајини износио је 13,9, у Србији 8,6 и у Југославији девет промила. Уочљиво је нагло опадање природног прираштаја у осталим деловима Србије и у Југославији као целини, док је у Покрајини чак порастао за један промил. То су основни разлози промене броја становника Косова и Метохије у периодима пре Другог светског рата.

У периоду 1945–1961. година спроведена су три пописа становништва: 1948, 1953. и 1961. године.

Табела 1

Бројно кретање становништва у периоду 1948–1961. година

Пописи	1948.	1953.	1961.
Геопростор			
Југославија	6.926.021	7.421.017	8.129.839
Србија	6.547.021	6.998.980	7.656.430
Косово и Метохија	733.002	812.965	967.353

Извор: резултати пописа 1948–1961. година, СЗС СРЈ, Београд (обрадио аутор).

На Косову и Метохији пораст становништва, према попису из 1948. године, у односу на 1939. годину, износио је 76.002 становника (11,57 одсто). У истом периоду у Србији је раст износио само 16.021 (0,25 одсто), а у Југославији се број становника смањило за 4.979 (0,08 одсто). Основни узрок таквог бројног кретања – малог раста и опадања становништва, јесу велики губици српског етноса у току петогодишње борбе у Другом светском рату. Шиптарски етнос је имао мале губитке, уз висок природни прираштај, па је због тога на Косову и Метохији релативно висок раст становништва и у том раздобљу. У 1948. години становништво Косова и Метохије чинило је 11,2 одсто становништва Србије и 10,58 одсто становништва Југославије, што показује да је повећано учешће становништва Покрајине у укупном становништву Србије и Југославије у односу на претходни период (1939).

У пописном периоду 1948–1953. година становништво Југославије и Србије достигло је претратну бројност. У том периоду Косово и Метохија имали су раст становништва од 79.963 становника (10,91 одсто), нешто мањи него 1948. године, Србија је имала раст од 451.959 (6,9 одсто), а Југославија од 494.996 становника (7,15 одсто). То показује да се становништво Србије и Југославије почело значајније опорављати од последица Другог светског рата. У тој пописној години становништво Покрајине је чинило 11,62 одсто становништва Србије и 10,95 одсто становништва Југославије, што значи да се и даље повећавало његово учешће у укупном становништву Србије и Југославије.

Пораст становништва на Косову и Метохији у пописном периоду 1953–1961. година износио је 154.388 становника или 18,99 одсто, што је за 8,08 одсто више него у претходном међупописном периоду. Исте године у Србији је раст становништва износио 657.450 (9,39 одсто), а у

Југославији 708.822 становника (9,55 одсто), што је за 9,6 одсто (9,44 одсто) мање него на Косову и Метохији, чије је становништво у тој пописној години чинило 12,63 одсто укупног становништва Србије и 11,90 одсто Југославије. То значи да је настављена тенденција већег учешћа становништва Покрајине у њиховом укупном становништву у последњих осам година.

У периоду 1948–1961. година, становништво Косова и Метохије повећало се за 234.351 становника или за 31,97 одсто, што одговара просечној годишњој стопи од 2,46 одсто. У истом периоду становништво Србије се повећало за 1.109.409 становника или за 16,95 одсто, што одговара просечној годишњој стопи од 1,3 одсто, а становништво Југославије се повећало за 1.203.818 становника или за 17,38 одсто, са просечном годишњом стопом од 1,34 одсто. Уочљиво је да се број становништва у Покрајини, у том периоду брже повећао за 85,66 одсто у односу на пораст становништва Србије и Југославије.

Основни узрок тако високог пораста становништва Косова и Метохије, јесте пораст броја шиптарског етноса који је проузрокован високим природним прираштајем у том периоду. Наиме, 1948. године Покрајина је имала наталитет од 50,6 промила, смањени морталитет за 18,7 промила и природни прираштај од 31,9 промила (веома висок). У истом пописном периоду, на пример, Србија је имала наталитет од 32,3 промила, морталитет 15,1 промила и природни прираштај 17,2 промила. Југославија је у истом периоду имала наталитет од 32 промила, морталитет 14,2 промила и природни прираштај 17,8 промила. У том пописном периоду Покрајина је имала од Србије и Југославије већи наталитет за 18,3 промила, морталитет за 3,6 промила (релативно мали) и природни прираштај за 14,7 промила, што је за 53,92 одсто веће у Покрајини него у Србији и Југославији. Ради целовитог сагледавања узрока већег пораста становништва Косова и Метохије у односу на пораст становништва Србије и Југославије значајни су елементи природног кретања становништва према пописним периодима 1948–1953. и 1953–1961. година. У 1953. години на Косову и Метохији наталитет је износио 42,6 промила, морталитет 20,6 промила и природни прираштај 22 промила. У односу на Србију они су већи: наталитет за 16 промила (60,15 одсто), морталитет за 8,5 промила (70,25 одсто) и природни прираштај за 7,5 промила (51,72 одсто). Ти параметри су приближно исти и у односу на природно кретање становништва у Југославији. У 1961. години Косово и Метохија су имали: наталитет од 41,9 промила, морталитет 12,2 промила и природни прираштај од 29,8 промила. У односу на Србију они су већи: наталитет за 21,6 промила (106,4 одсто), морталитет за 3,1 промила (34,07 одсто) и природни прираштај за 18,6 промила (166,07 одсто). Ти параметри су приближно исти и у односу на Југославију.

У првом периоду, 1945–1961. година, према наведеним подацима, највећи раст становништва имало је Косово и Метохија на основу већег природног прираштаја у односу на становништво Србије и Југославије. Но, знатније су разлике у кретању броја становника појединих делова

Југославије, које у основи чине три групе. Прву групу чини Косово и Метохија, са порастом становништва од 31,97 одсто, другу групу чини Црна Гора, са порастом становништва од 24,9 одсто, и трећу групу чине централни део Србије, са порастом од 16,5 одсто, и Војводина, са порастом становништва од 11,44 одсто. Према томе, полови популацијске динамике у разматраном периоду су Косово и Метохија (31,97 одсто) и Војводина (11,44 одсто). Подаци о кретању броја становника у краћим интервалима (међупописни периоди) показују веома значајне разлике између појединих делова земље, нарочито након Другог светског рата. Да није било демографских поремећаја и великих губитака у Другом светском рату пораст броја становника био би већи и постојанији све до шездесетих година, након чега би се смањивао. Тако би становништво Југославије, а тиме и Косова и Метохије, ушло равномерније у период демографске транзиције као функције друштвено-економских збивања.

Бројно кретање становништва Косова и Метохије у периоду од 1961. до 1981. године

Југославија је, без обзира на ратна страдања, била и остала демографски веома сложена земља, а састоји се од републичких, покрајинских и регионалних компонената. На једној страни је достигла степен терцијалне цивилизације, а на другој страни је још под теретом патријархалног живота. Заостајање појединих подручја, међу којима је и Косово и Метохија, и диференцијално демографско реаговање на друштвено-економска збивања тешкоће су у бржем остваривању демографских и других циљева целе друштвене заједнице. У тим процесима велики значај има геопростор Косова и Метохије, посебно са становишта бројног учешћа његовог становништва у укупном становништву Србије и Југославије.

Табела 2
Бројно кретање становништва у периоду 1971–1981. година

Геопростор	Пописи	1971.	1981.
	Југославија		8.996.545
Србија		8.465.691	9.331.238
Косово и Метохија		1.253.975	1.594.451

Извор: резултати пописа 1971–1981. година, СЗС СРЈ, Београд (обрадио аутор).

Други период разматрања бројног кретања становништва Покрајине захвата два међупописна периода: 1961–1971. и 1971–1981. година. Косово и Метохија у пописном периоду 1961–1971. година имали су пораст становништва од 286.622 становника или 29,63 одсто, што је за 10,64 одсто већи раст него у периоду 1953–1961. година. То је значајан

раст становништва у југословенским па и у европским размерама. У истом пописном периоду Србија је имала раст од 809.261 становника или 10,57 одсто, а Југославија 866.706 становника или 10,66 одсто. То значи да је становништво Косова и Метохије у том пописном периоду брже расло од становништва Србије и Југославије за 180,32 одсто. Највећи пораст становништва у Покрајини имао је шиптарски етнос, који је имао енорман природни прираштај и доживљавао биолошку експлозију. У тој пописној години становништво Покрајине чинило је 14,81 одсто становништва Србије и 13,94 одсто становништва Југославије, а то значи даље повећање становништва Косова и Метохије у укупном становништву Србије и Југославије за 17,26 одсто (24,45 одсто) у односу на претходни пописни период.

У пописном периоду 1971–1981. година становништво Косова и Метохије повећало се за 340.476 становника или за 27,15 одсто, што је мањи раст за 2,48 одсто него у периоду 1961–1971. година, али је и даље висок степен бројног кретања становништва. У том периоду становништво Србије се повећало за 865.547 становника или за 10,22 одсто, а Југославије за 920.722 становника или за 10,23 одсто. У том пописном периоду бржи је раст становништва Косова и Метохије од раста становништва Србије и Југославије за 165,66 одсто. Толико велики раст био је могућ због одржавања високог раста становништва шиптарског етноса на основу високог природног прираштаја. У тој пописној години становништво Покрајине чинило је 17,09 одсто становништва Србије и 16,08 одсто становништва Југославије, што је чинило даље повећање учешћа становништва Покрајине у укупном становништву Србије и Југославије за 15,4 одсто (15,35 одсто) у односу на претходни пописни период.

Становништво Косова и Метохије повећало се у периоду 1961–1981. година за 627.098 становника или за 64,83 одсто, а то одговара просечној годишњој стопи од 3,24 одсто. У односу на претходни период (1948–1961), пораст становништва је већи за 167,5 одсто. У основи је пораст бројности шиптарског етноса. У истом периоду број становника Србије повећао се за 1.674.808 становника или за 21,87 одсто, што је за 50,96 одсто више него у претходном периоду. Становништво Југославије, у том периоду, повећало се за 1.787.428 становника или за 21,99 одсто, а то је за 48,48 одсто већи пораст него у претходном периоду. Просечна годишња стопа пораста у Србији износила је, за тај период, 1,09 одсто, а у Југославији 1,1 одсто. Становништво Косова и Метохије имало је у периоду од 20 година бржи раст за 196,3 одсто него становништво Србије и Југославије. Годишња просечна стопа пораста становништва Покрајине стално је, из године у годину, повећавана и достигла је једну од највећих стопа у свету (3,24 одсто).

Природно кретање, као основни узрочник израженог бројног пораста становништва Покрајине, стално се мењало и имало је енорман раст у односу на остале делове Србије и Југославије. У 1971. години на

Косову и Метохији наталитет је износио 37,5 промила, морталитет 8,2 промила и природни прираштај 29,3 промила. У истом периоду, у Србији је наталитет износио 17,9 промила, морталитет девет промила и природни прираштај 8,9 промила. Југославија је у истом периоду имала наталитет од 18 промила, морталитет 8,8 промила и природни прираштај од 9,2 промила. У том периоду Покрајина је од Србије и Југославије имала већи наталитет за 19,6 промила (109,5 одсто), морталитет мањи за 0,8 промила (9,76 одсто) и природни прираштај већи за 20,2 промила (224,44 одсто). У 1981. години Косово и Метохија имају наталитет 30,2 промила, морталитет 6,1 промила (екстремно смањен у односу на претходни период) и природни прираштај 24,1 промила (смањен). У истом пописном периоду Србија је имала наталитет од 16,2 промила, морталитет 9,4 промила и природни прираштај од 6,8 промила. Југославија је истовремено имала наталитет од 16,3 промила, морталитет 9,2 промила и природни прираштај од 7,1 промила. У том пописном периоду Покрајина је од Србије и Југославије имала већи наталитет за 14 промила (86,42 одсто), морталитет мањи за 3,3 промила (54,1 одсто) и природни прираштај већи за 17,15 промила (246,76 одсто).

У периоду 1961–1981. година у СРЈ највећи раст становништва и даље су имали Косово и Метохија, на основу и даље високог природног прираштаја шиптарског етноса. Дакле, и даље су прву групу чинили Косово и Метохија, са порастом становништва од 64,83 одсто, другу групу чинила је Црна Гора, са порастом становништва од 23,79 одсто, и трећу групу чинили су централни део Србије, са порастом од 17,99 одсто и Војводина, са порастом становништва од 9,62 одсто. Према тим подацима, полови популацијске динамике су Косово и Метохија (64,83 одсто) и Војводина (9,62 одсто). У том периоду, у СРЈ, Косово и Метохија и централни део Србије имали су пораст становништва, а у Црној Гори и Војводини број становника је опао у односу на претходни период (1948–1961). У 1981. години становништво Косова и Метохије учествовало је у становништву Србије са 17,09 одсто, а Југославије са 16,08 одсто.

Бројно кретање становништва Косова и Метохије у периоду од 1981. до 1995. године

Трећи период разматрања бројног кретања становништва Косова и Метохије карактерише смиривање свих елемената који чине основне генераторе његовог већег пораста. Овај период обухвата два карактеристична међупериода: међупописни период 1981–1991. година и период процене становништва 1991–1995. година. За овај период, као и за претходне, потребно је анализирати и извући закључке о расту становништва и његовом основном узроку природном кретању. Све податке потребно је упоредити са претходним периодом и са подацима о кретању становништва у Србији и Југославији.

Бројно кретање становништва у периоду 1981–1995. година

Геопростор \ Пописи	1991.	1995.
Југославија	10.408.699	10.546.983
Србија	9.792.264	9.911.878
Косово и Метохија	1.967.675	2.115.020

Извор: резултати пописа и процене становништва 1991–1995. година, СЗС СРЈ, Београд (обрадио аутор).

Становништво Косова и Метохије у периоду 1981–1995. година карактерише неизлазак шиптарског етноса на попис спроведен 1991. године, па се подаци о бројном кретању и природном кретању заснивају искључиво на процени, што не чини веродостојне податке бројности становништва Покрајине. У том периоду у Покрајини се становништво повећало за 373.224 становника или за 23,41 одсто, што је мањи раст за 2,69 одсто него у периоду 1971–1981. година. Но, то је и даље висок раст становништва у односу на остале делове Србије и Југославије. У истом пописном периоду Србија је имала пораст становништва за 461.026 становника или за 4,94 одсто, а Југославија за 491.432 становника или за 4,96 одсто. То значи да се становништво Косова и Метохије брже повећавало од становништва Србије и Југославије за 372,93 одсто, што показује да је становништво Покрајине наставило експлозију пораста, а смањивало се у осталим деловима Србије и СР Југославије. У тој пописној години становништво Косова и Метохије чинило је 20,1 одсто укупног становништва Србије и 18,9 одсто становништва Југославије, што чини даље повећање учешћа становништва Покрајине у укупном становништву Србије за 17,61 одсто, а Југославије за 17,54 одсто.

Период 1991–1995. година је период процене пораста броја становника за целу територију СРЈ, па и за Косово и Метохију. У том периоду Покрајина је имала пораст становништва од 147.345 становника или 7,49 одсто, Србија 119.614 становника или 1,22 одсто, а Југославија од 138.284 или 1,33 одсто. Процентом је обухваћена половина међупописног периода, у којем су Косово и Метохија имали бржи раст становништва од Србије за 513,93 одсто и Југославије за 463,16 одсто, што чини највећи раст становништва Покрајине у односу на остале делове СРЈ у периоду после Другог светског рата. У том периоду становништво Покрајине је учествовало у укупном становништву Србије са 21,34 одсто, а Југославије са 20,05 одсто.

У периоду 1981–1995. година становништво Косова и Метохије повећано је за 520.569 становника или за 32,65 одсто, а то одговара просечној годишњој стопи од 2,18 одсто. У односу на претходни период (1961–1981), раст становништва је мањи за 20,46 одсто, а то смањење је мало јер је реч о пет година краћем пописном периоду од претходног периода. У истом периоду становништво Србије се повећало за 580.640

становника или за 6,22 одсто, а Југославије за 629.716 становника или за 6,35 одсто, што одговара просечним годишњим стопама: за Србију од 0,41 одсто, а за Југославију од 0,42 одсто. Становништво Косова и Метохије повећало се у петнаестогодишњем периоду за 424,92 одсто у односу на Србију и за 414,17 одсто у односу на Југославију.

Природно кретање становништва Покрајине и даље је било у сталном порасту у односу на остале делове Србије и Југославије. У 1991. години Косово и Метохија имали су наталитет од 26,6 промила, морталитет 4,3 промила и природни прираштај од 22,2 промила (смањен за 1,9 промила). У истом периоду Србија је имала наталитет од 14,6 промила, морталитет 10 промила и природни прираштај од 4,6 промила. Југославија је у том периоду имала наталитет од 14,6 промила, морталитет 9,8 промила и природни прираштај од 4,9 промила. У том периоду су Косово и Метохија имали већи наталитет од Србије и Југославије за 12 промила (82,19 одсто), морталитет мањи за 5,7 промила (132,56 одсто) и природни прираштај мањи за 17,4 промила (362,5 одсто). У 1995. години Покрајина је имала наталитет од 21,2 промила, морталитет 4,1 промила и природни прираштај од 17,1 промила (мањи у односу на претходни период за 9,5 промила). У истом периоду Србија је имала наталитет од 13,2 промила, морталитет 10,4 промила и природни прираштај од 2,9 промила, док је Југославија имала наталитет од 13,3 промила, морталитет 10,2 промила и природни прираштај од 3,1 промила. То значи да је у том периоду, у односу на Србију и Југославију, Покрајина имала наталитет већи за 7,95 промила (60 одсто), морталитет мањи за 6,2 промила (151,22 одсто) и природни прираштај већи за 14,1 промила (470 одсто).

У периоду 1981–1995. година највећи пораст становништва у СРЈ имали су и даље Косово и Метохија, с високим природним прираштајем шиптарског етноса. И даље је прву групу пораста чинила Покрајина, са порастом становништва од 32,65 одсто, другу групу чинила је Црна Гора, са порастом 8,37 одсто, и централни део Србије, са порастом од 1,87 одсто, а трећу групу чинила је Војводина, чије се становништво смањило за 2,3 одсто. Становништво Косова и Метохије имало је експлозиван пораст, у односу на раст становништва Србије и Југославије, у периоду после Другог светског рата. У суштини, експлозиван раст имао је шиптарски етнос, и тиме кључно учествује у израженој бројној динамици кретања становништва Покрајине. У целокупном периоду после Другог светског рата највећи утицај на пораст становништва испољио је екстремно висок природни прираштај (31,9–22,2 промила). У истом периоду становништво Србије и Југославије имало је много нижи пораст становништва и стално опадање природног прираштаја у периоду 1948–1991. година (17,2–4,6 промила). Таквим бројним и природним кретањем становништва Косова и Метохије стално је мењана његова демографска слика и повећавано учешће у укупном становништву Србије и Југославије (10,58–20,1 одсто).

Према предлогу територијалног одређења Косова и Метохије у наредном периоду, број становника Покрајине према процени из 1995. године износио би, у 18 општина, 1.326.291 становника. То је за 788.729 становника или 59,47 одсто мање становника него у садашњем одређењу геопростора Покрајине. Истовремено, становништво централног дела Србије повећало би се на 6.595.020 становника, или за 13,58 одсто. У односу на територијално одређење Косова и Метохије до 1945. године, када је геопростор покрајине чинило само 15 садашњих општина (графички приказ 1), број становника у односу на 1940. годину (671.000) био би повећан за 655.291 становника или за 97,66 одсто, што одговара просечној годишњој стопи од 1,78 одсто.

После Другог светског рата становништво Покрајине (1948–1995) повећало се за 1.382.018 становника или за 188,54 одсто, а то одговара просечној годишњој стопи од 4,01 одсто (веома висока). У истом периоду становништво Србије повећало се за 3.364.857 становника или за 51,4 одсто, што одговара просечној годишњој стопи од 1,09 одсто. Становништво Југославије, у том периоду, повећало се за 3.620.962 становника или за 52,28 одсто, што одговара просечној годишњој стопи од 1,11 одсто. У том периоду становништво Косова и Метохије чинило је 41,07 одсто укупног пораста становништва Србије и 38,17 одсто пораста становништва Југославије. На основу тога може се закључити да је становништво Покрајине, у том периоду брже расло од становништва Србије за 366,81 одсто и од становништва Југославије за 360,64 одсто, и да је чинило значајну основу при разматрању његовог мобилизацијског напретка.

Национална структура становништва Косова и Метохије после Другог светског рата

Словени су на Балканском полуострву затекли романизовано мање становништво, јер је ток романизације трајао око шест стотина година.¹ И поред повлачења испред Словена и претапања у њих, део тог становништва јавља се под именом Власи чак и у 14. веку, када је била на врхунцу моћи српска средњовековна држава, па и доцније, под Турцима. Главну масу становништва на Косову и Метохији за време средњовековне српске владавине чинили су Срби. С отварањем рудника у средњовековној Србији, на Косову и Метохији, као рудари специјалисти, појавили су се Саси. Цигани су се почели досељавати на тај геопростор још пре турског освајања Србије, па су за време турске владавине остали у православљу. После дефинитивног пада Косова и Метохије под турску власт дошло је до насељавања Турака по градовима, али их је у њима било и раније, јер су пут који води из Македоније за Босну, кроз Косово, држали Турци. Према карти о структури

¹ Атанасије Урошевић, *Косово*, Српски етнографски зборник, књига 78, „Научно дело“, ИУ, Београд, 1965.

становништва на Балканском полуострву на почетку 16. века, Турака је у Приштини било око 250, а у Вучитрну око 120 кућа. Према тој турској карти, на почетку 16. века сеоски живаљ на Косову, а и у Метохији био је у потпуности хришћански. Барски надбискуп Марин Бици, пролазећи кроз Косово 1610. године, у свом извештају помињао је само католике српскохрватског језика, док о католичким или поисламљеним Арбанасима није било ни речи. Догађајима с краја 17. и из прве половине 18. века створени су услови за велики етнички поремећај Косова и Метохије и суседних области. Због интензивних сеоба Срба 1690. и 1737. године, због ратовања и честих упада Турака и Татара, велики део насеља је напуштен. У напуштене делове геопростора Косова и Метохије почело је да се насељава друго становништво. Међу досељеницима најмасовнији су били Арбанаси. Досељавање је било интензивно и трајало је до четврте деценије 19. века, а долазак Арбанаса изазвао је јак етнички поремећај на Косову и Метохији. Скоро чисто српска област, са малобројним циганским и турским становништвом у градовима, од доласка Арбанаса Косово и Метохија су постали област мешовитог становништва – српско-арбанашка област. Због њиховог досељавања многи Срби су узмицали, сељакали се и исељавали у оближње или удаљеније делове Србије и Југославије. По завршетку Балканског рата, 1912. године, отпочело је делимично досељавање Срба из предбалканске Србије, са прекидом за време Првог светског рата, а потом је оно појачано, и то из свих крајева Југославије, до првих деценија 20. века.

Узроци досељавања шиптарског (арбанашко) становништва на Косово и Метохију били су различити, али су најчешће били привредни узроци. Због релативне пренасељености у северној Албанији био је потребан нови простор, а прилика се указала због делимичне испражњености Косова и Метохије и суседних области настале после исељења Срба према северу крајем 17. и почетком 18. века. Глас у северној Албанији о Косову и Метохији као празним областима, са много добре земље, трајао је све до првих деценија 19. века, а у трци са земљом учествовали су и Шиптари који се нису бавили земљорадњом. Социјални узрок досељавања Шиптара била је крвна освета. Међутим, било је и психолошких узрока изазваних отказивањем послушности глави породице или племена, или барјактару. Но, без обзира на узрок досељавања, досељеници су одржавали везу са завичајем и тако, директно или индиректно, повлачили за собом и рођаке и читаве друге породице. Суровост Шиптара при досељавању била је велика, па је део Срба, да би се ослободио тешког живота и зулума, прелазео у ислам или се решавао на исељење.

Шиптарски родови су се досељавали и даље од геопростора Косова и Метохије, нарочито у централни део Србије, али су се, ради већих погодности средине за живот, доцније враћали и трајно насељавали у косовско-метохијској области. Међу шиптарске повратнике спадају и шиптарски (арбанашки) мухаџари из Топлице и Јабланице. Досе-

љавање Шиптара на Косово и Метохију одвијало се преко Призрена и шарпланинског Подгора, преко Подрине и Дренице и преко северних делова Метохије и северне Дренице. У продирању на север и исток већином насилнички и освајачки, Шиптари су долазили на те просторе као исламисти, а ређе као католици, мада се из предања зна да су у матици већином били хришћани. Тако јак етнички поремећај значајно је утицао на затечено хришћанско становништво, које се због повлашћеног положаја Шиптара већином одлучивало за исељавање или примање ислама. Као последица примања ислама на Косову и Метохији дошло је до поарбанашавања Срба и других јер су Арбанаси били носиоци ислама. Тај процес се одвијао брзо јер су уз прелазак на ислам, попримали арбанашки језик и ношњу. Бројни чиниоци и новонастало стање довели су до све јаче хомогенизације, везивања за насељени геопростор и преузимања власти од стране шиптарског етноса.

Насељавање Косова и Метохије крајем 19. и првом половином 20. века, обележавају две шиптарске метанастаназичке струје: малисорска и дукађинска. Малисорска струја обухватала је племена Малисора у северној Албанији, махом арбанашко-српског порекла. Та струја се рачвала у две гране: једна је ишла ка Метохијској и Косовској котлини, где је српско становништво било ретко због исељавања под притиском, а друга грана је водила, преко превоја на Проклетијама, у долину Лима, око Гусиња и Плава, и долину Ибра, између Рожаја и Рибарића. Друга грана те струје развила се на запад, до Сјенице и Новог Пазара, и асимилувала се у исламизовано српско становништво. Дукађинска струја је била значајнија. Обухватала је арбанашко становништво око Дрима, са Миридитама, и из области Маће и Лурије. Ти Шиптари су продрли све до Лесковца, у долини Јужне Мораве, чак 200 km од своје матице. Насељавали су шарпланинске жупе (Гора и Опоље), околину Призрена, Метохију и Косово. Тихо насељавање Шиптара на геопростор Косова и Метохије настављено је и у периоду после Другог светског рата, и још траје. Досељавање је, већином, било илегално, уз појачане разне притиске на неалбанско становништво, а посебно на српски и црногорски етнос. То је доводило, са једне стране, до сталног исељавања и са друге стране, до још веће хомогенизације шиптарског етноса. Тако су неплански, неекономски и неорганизовано, али смишљено и са много присила и претњи, спроведене миграције (протеравање) српског становништва из те области, која је њихово вековно огњиште.

Промене у националној структури становништва Косова и Метохије у периоду 1945–1971. година

Питање припадности одређеној етничкој групи у земљама и областима са вишенационалним саставом, какви су Косово и Метохија, спада у основна питања опстајања која утврђује и решава једна цивилизована друштвена заједница. После Другог светског рата изјашњавање је било засновано на принципу сопственог осећања националне припадности.

Национална структура се исказује степеном етничке хетерогености на одређеном геопростору. Значај разматрања етничких карактеристика Покрајине огледа се у заступљености и распореду народа и националних мањина. Различити чиниоци, током дужег временског периода, условили су шароликост и сложеност националне структуре Косова и Метохије. На неким деловима њихове територије поједине етничке групе имају релативну или апсолутну већину, што је изузетно значајно за одбрану и заштиту земље у целини. Важна одлика просторног размештаја етничких група јесу различита конфесионална припадност и релативно мања унутрашња премештања становништва.

Национална структура становништва Косова и Метохије у периоду 1945–1971. година може да се разматра на основу три пописна периода: 1948, 1953. и 1961. године, а сваки пописни период има одређене специфичности (табела 4).

Табела 4

Национална структура становништва Косова и Метохије у периоду 1948–1961. година

Национална структура	Попис 1948.		Попис 1953.		Попис 1961.	
	број	%	број	%	број	%
Срби	171.911	23,45	194.693	23,95	277.076	28,64
Црногорци	28.050	3,83	31.343	3,86	37.588	3,89
Шиптари			524.559	64,52	646.805	66,86
Хрвати	5.290	0,72	6.201	0,76	7.251	0,75
Македонци	526	0,07	972	0,12		
Словенци	283	0,04	411	0,05		
Муслимани – неопређени	9.679	1,32				
Остали Словени	520	0,07				
Несловени	516.730	70,50				
Турци			34.583	4,25	25.784	2,67
Роми					6.507	0,67
Југословени					5.206	0,54
Муслимани					8.026	0,83
Југословени – неопређени			6.241	07,77		
Остали			13.962	1,72	3.110	0,32
Непознато	13	0,002				
Укупно:	733.002	100,00	812.965	100,00	967.353	100,00

Извор: резултати пописа 1948–1961. година, СЗС СРЈ, Београд (обрадио аутор).

Према попису из 1948. године најбројнија етничка група били су Шиптари, са 59,92 одсто, а изражени су у оквиру групе „несловени“. Други по заступљености били су Срби са 23,45 одсто, који у Србији чине 73,89 одсто становништва. У том периоду значајно су били заступљени и Црногорци, са 3,83 одсто. Косово и Метохију, у том периоду, карактерише висок степен хетерогености, јер је учешће Шиптара износило 59,92 одсто. Осим тога, била је изражена етничка разуђеност, исказана бројем група које у становништву чине један одсто и више. Промене у националној структури биле су интензивне у односу на период пре Другог светског рата.

Промене у националној структури становништва Косова и Метохије у периоду 1948–1953. година показују да се повећало учешће најбројније групе Шиптара, за 4,6 одсто (са 59,92 на 64,52 одсто). У порасту је био и српски етнос, за 0,5 одсто, а веома мали пораст у учешћу имали су Хрвати, за 0,04 одсто, Црногорци, за 0,03 одсто, и Македонци, за 0,05 одсто. У том периоду муслимани се још нису појављивали као национална мањина, већ као „Југословени – неопредељени“, што је смањило етничку монолитност. У међупописном периоду процес досељавања Шиптара, посебно из северне Албаније, и даље је био интензиван, што је и довело до пораста шиптарског етноса. Истовремено, одвијао се тихи процес исељавања српског етноса под настављеним притиском, са друге стране, његовог досељавања из других делова Србије и претходне Југославије, што је и утицало на пораст учешћа тог етноса. У односу на претходни период издваја се учешћем турски етнос, са 4,25 одсто, јер је у претходном попису евидентиран као „несловени“.

У периоду 1953–1961. година у националној структури становништва Косова и Метохије и даље је била у порасту најбројнија етничка група – Шиптари, за 2,34 одсто, а највећи пораст у учешћу имали су Срби, за 4,69 одсто. У том периоду пораст у учешћу имали су и Црногорци за 0,03 одсто. У укупном становништву смањивало се учешће Турака, за 1,58 одсто, Хрвата за 0,01 одсто, и групе „остали“, за 1,4 одсто. При пут у пописима, као засебна етничка група, појавили су се Муслимани, са 0,83 одсто, Роми, са 0,67 одсто и Југословени, са 0,54 одсто. Општа карактеристика тог периода јесте задржавање високог степена етничке хетерогености, иако је он нижи од етничке хетерогености Србије у целини. И у том периоду настављено је досељавање Шиптара и Срба, уз истовремен процес исељавања староседелачког српског и турског становништва. То потврђују и подаци да се у том периоду доселило 56.058 а иселило 72.455 становника Покрајине, или да је исељених било више за 29,25 одсто, и то претежно Срба.

Карактеристика националне структуре становништва Косова и Метохије у периоду 1945–1961. година јесте: 1) висок степен етничке хетерогености становништва; 2) наставак процеса досељавања Шиптара и тихог исељавања нешиптарског становништва, посебно Срба, Црногораца и Турака; 3) пораст учешћа најбројније етничке групе Шиптара за 11,58 одсто и Срба за 5,19 одсто; 4) смањење учешћа турског етноса за 59,18 одсто; 5) висок природни прираштај становништва шиптарског етноса – 38,9 промила, а Срба 12,7 промила, што је, поред досељавања, основни узрок повећаног учешћа тог етноса у укупном становништву Покрајине, и 6) појављивање засебних етноса у националној структури, као што су Југословени, Муслимани и Роми. У последњем пописном периоду (1953–1961) започет је процес етничке хомогенизације шиптарског етноса на Косову и Метохији. У првом поратном попису (1948) етнички хомогену структуру² у Србији имао је само централни део Србије, али тај ниво није задржан у наредним пописима.

² Ружа Петровић, *Миграције у Југославији*, ИИЦ ССО Србије, Београд, 1987.

Промене у националној структури становништва Косова и Метохије у периоду 1971–1991. година

Национална структура становништва Косова и Метохије у периоду 1971–1991. година, може да се разматра на основу три пописна периода: 1971, 1981. и 1991. године. Специфичност је то да се шиптарски етнос није одазвао попису становништва 1991. године, већ су подаци о бројности те етничке групе засновани на процени.

Табела 5

Национална структура становништва Косова и Метохије у периоду 1971–1991. година

Национална припадност	Попис 1971.		Попис 1981.		Стање 1991.	
	број	%	број	%	број	%
1	2	3	4	5	6	7
Црногорци	31.555	2,52	27.028	1,70	20.045	1,02
Хрвати	8.264	0,66	8.717	0,55	8.161	0,41
Муслимани	26.357	2,10	58.562	3,67	57.408	2,92
Срби	228.264	18,20	209.498	13,14	195.301	9,93
Шиптари	916.168	73,06	1.226.736	76,94	1.607.690	81,71
Роми	14.592	1,16	34.126	2,14	42.806	2,18
Турци	12.244	0,98	12.513	0,78	10.838	0,55
Југословени	920	0,07	2.676	0,17	3.070	0,16
Остали	15.611	1,24	13.222	0,83	22.356	1,14
Непознато	1.595	0,13	1.373	0,09	–	–
Укупно:	1.253.975	100,00	1.594.451	100,00	1.967.675	100,00

Извор: резултати пописа 1971–1991. година, СЗС СРЈ, Београд (обрадио аутор).

И у том периоду је настављено неконтролисано, али тихо и константно досељавање Шиптара из Албаније и западне Македоније, и исељавање, због све тежих услова живљења и под притиском, Срба и Црногораца. Значајан је податак да је у тој пописној години у Покрајини било етнички чистих 718 насеља (насељавају их Шиптари) и да општине које се граниче с Албанијом већински насељава шиптарско становништво: Дечане 97,6, Баковицу 93,4 и Призрен 75,6 одсто. На тај начин је настављена етничка хомогенизација шиптарског становништва на геопростору Покрајине.

У периоду 1971–1991. година промене у националној структури становништва Косова и Метохије карактерише: 1) смањење степена етничке хетерогености становништва; 2) даље досељавање Шиптара из Албаније, и даље, па и појачано, исељавање Срба, Црногораца и Турака; 3) одржавање високог природног прираштаја као главног генератора повећаног учешћа Шиптара у укупном становништву, и 4) смањење учешћа бројних етничких група. У том периоду повећано је учешће: Шиптара за 75,48, Муслимана за 117,81, Рома за 193,35 и Југословена за 233,69 одсто. У истом периоду, смањено је учешће: Срба за 83,28, Црногораца за 147,06, Хрвата за 60,98 и Турака за 78,18 одсто.

У целокупном периоду, осим досељавања, основни узрочник повећања учешћа Шиптара јесте њихов експлозиван природни прираштај.

Значајно је да су се после Другог светског рата (1945–1991) у националној структури становништва Косова и Метохије десиле велике промене. Оне се огледају у следећем: 1) заживео је процес хомогенизације становништва, јер су Шиптари најбројнија етничка група, заступљена са 81,71 одсто; 2) интензивирани су, с једне стране, досељавање и стални притисци Шиптара, а са друге стране неконтролисано и перманентно исељавање Срба и Црногораца; 3) издвојене су нове етничке групе – Муслимани, Роми и Југословени; 4) експлозиван је раст природног прираштаја код Шиптара, а стално опада код Срба, и 5) смањено је учешће више етничких група у укупном становништву Покрајине. После Другог светског рата повећано је учешће Шиптара за 266,04, Срба, за 46 година, за само 0,31, Хрвата за 54,27, Муслимана за 615,28 и Рома за 557,85 одсто. Смањено је учешће Турака за 219,09, Црногораца за 39,94 и Југословена за 69,58 одсто. У истом периоду са Косова и Метохије исељена су 286.374 становника више од досељених, од чега на Србе отпада 209.053 или 73 одсто, што показује да би пораст учешћа српског становништва у укупном становништву био много већи од приказаног (0,31 одсто). Истовремено, српски етнос, као најбројнија етничка група у Србији, имала је изражен центар досељавања на подручју централног дела Србије, где је и највећи степен концентрације тог етноса у СРЈ, и већу територијалну покретљивост.

Шиптари као етничка група Покрајине имају низак степен територијалне покретљивости јер живе у око 70 одсто случајева у месту рођења, док у мигрантском становништву доминирају пресељавања унутар исте општине³ са више од половине укупног броја пресељених. Међурегионална покретљивост им је веома ниска, свега 2,4 одсто, док је стопа емиграције из територијалног центра ниска и значајно нижа него у осталим деловима Србије и СРЈ ка територијалном центру. Осим тога, Шиптари су најмлађа етничка група, у којој деца и омладина чине више од половине становника, што утиче на умањење свих облика територијалне покретљивости, па и одлазака на рад у иностранство.

У националној структури становништва Покрајине, Србије и СРЈ следећа је заступљеност најбројнијих етничких група у укупном становништву:⁴ 1) Срби у Покрајини чине 9,3, у Србији 65,92 и у СРЈ 62,3 одсто; 2) Шиптара у Покрајини има 81,71, у Србији 17,12 и у СРЈ 16,6 одсто; 3) Црногорци у Покрајини чине 1,02, у Србији 1,42 и у СРЈ пет одсто; 4) Муслимана у Покрајини има 2,92, у Србији 2,52 и у СРЈ 3,1 одсто, и 5) Југословена у Покрајини има 0,16, у Србији 3,31 и у СРЈ 4,55 одсто.

³ Исто.

⁴ Попис становништва од 1991. године, СЗС СРЈ, Београд, 1992.

Узроци бројчане и витално-демографске преминације Шиптара на Косову и Метохији после Другог светског рата

Последњи период разматрања националне структуре и територијалног одређења и статуса Косова и Метохије обележен је у свету наглашавањем бројчане и витално-демографске преминације Шиптара без сагледавања процеса који су их условили. Због тога је потребно да се укаже на најзначајније процесе који су до тога довели и на основу тога изводити закључке о свим елементима статуса те покрајине у оквиру геопростора Србије и СР Југославије.

Миграциони егзодус Срба у време аустро-турских ратова

Масовно, сукцесивно, етапно и енергично продирање малисорских и миридитских сточарских миграционих струја, почев од краја 17. и прве половине 18. века, уследило је после великих сеоба Срба у време аустро-турских ратова. Тако јаким миграционим егзодусом Срба створен је велики простор за усељеничке струје шиптарских (албанских) сточара.

Исламизовање Шиптара у периоду Отоманског царства

Прихватање од стране Шиптара исламске религије као владајуће идеологије турског војничког феудализма довело је до идентификовања и изједначавања потлачених са завојевачем.

Освајање и запоседање територије Косова и Метохије

Специфичан је био етноцидни однос исламизованог шиптарског усељеничког становништва према преосталој српској православној раји. Наиме, шиптарски усељеници су из основа имали другачији став према раји него већина турских усељеника зато што им је била потребна земља, па су рају, истискивали, протеривали и уништавали.⁵

Социолошки феномен симбиозе патријархалне организације

са муслиманским клером и национал-шовинизмом

Родовско-племенска организација шиптарског етноса, која је стално генерисала анархију и насилништво, била је директно пропорционална слабљењу турске централне власти, стварању класе моћних феудалних главара и овладавању територијом. Наслањање на „крвне организације“, институција патријархалног ауторитета и релевантни систем вредносних норми, чинили су основу шиптарског политичког покрета који има обележја оригиналног националсоцијализма са јединим циљем отцепљења територије од Србије и Југославије.

⁵ С. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва I*, Институт за изучавање села, књига I, Београд, 1953.

Од аутономне области до конститутивног елемента федерације

После Другог светског рата учињено је неколико пресудних погрешних потеза у вези с демографском девастацијом Срба и Црногораца са Косова и Метохије и протекционизмом све веће албанизације те покрајине. То су: 1) забрана повратка српско-црногорским колонистима прогнаним у време владавине великоалбанске ратне агентуре (14.000 породица); 2) прихватање значајног, још неутврђеног броја албанских емиграната, који су материјално збринуте и који су се, после рата, домогли утицајних политичких, културних и привредних функција; 3) подржавање отворених и перфидних сецесионистичких акција током 1966, 1968. и 1972–1974. године, крунисаних Уставом из 1974. године, када је, практично, у оквиру Србије и Југославије створена друга албанска држава. Због тога је са Косова и Метохије само у периоду 1961–1981. година емигрирао 112.631 Србин и Црногорац, док се у истом периоду у пренасељену Покрајину доселило 25.158 Шиптара из северне Албаније, Македоније и јужне Србије, и муслимана из Рашке области. Међутим, стварни демографски губитак српско-црногорске популације је знатно већи од наведеног јер они нису учествовали у репродукцији, која је тада имала високе стопе (природни прираштај 14,4–18,9 промила).

Насилништво и укоревљавање синдрома угрожености и несигурности као подлога за исељавање и отпор

Међу Србима на Косову и Метохији, после српских устанака, српско-турских ратова, Берлинског конгреса, Првог и Другог светског рата, све до садашњег времена, развијан је и генерисан синдром личне и имовинске несигурности, угрожености и привремености, који је дубоко укоревљен у њихову психу и понашање. Стога је најближа реалности оцена да се садашња криза може решити само стрпљивим трагањем за политичким и цивилизованим решењем косовско-метохијског проблема.

Исламизација и арбанашење Срба као главни чинилац десрбизације и десловенизације Косова и Метохије

Једна од основних компонената радикалног редуковања некадашњег бројно доминантног, али обесправљеног српског етноса на Косову и Метохији јесте исламизација и арбанашење староседелаца Срба. Тешко је проценити сразмеру између исељеничког покрета Срба и њиховог исламизовања и арбанашења. Исламизовање није синоним за арбанашење, јер су та два процеса у суштини различита, али између њих постоји садејство и још увек нису завршени.

Демографска експлозија шиптарског етноса и њен утицај на становништво Покрајине

Демографска експлозија, односно висока биолошка репродукција шиптарског етноса на Косову и Метохији, релативно највећа у Европи

и једна од највећих у свету, јесте биолошко-демографски чинилац који последњих деценија има највећи значај за убрзање бројчане преминације шиптарске над српско-црногорском популацијом. Висок степен албанизације већег дела Покрајине историјски је условљен знатно пре садашње критичне диспропорционалности апсолутних вредности биолошке репродукције тих двеју популација. Мора се узимати у обзир чињеница да је у катастрофалном српско-црногорском егзодусном таласу у периоду 1961–1981. година исељено 42,2 одсто свих косметских Срба, а 63,3 одсто свих Црногораца Покрајине. Последице таквог експлозивног етнодемографског тренда су дубоке и далекосежне. У вези с тим, значајни су неки показатељи према националној припадности мајке који се односе на виталне догађаје у 1990. години. Те године је укупни природни прираштај у Србији износио 51.913 становника, од чега је Срба и Црногораца било свега 2.055 или четири одсто, Шиптара 43.837 или 84,4 одсто и свих осталих етничких група 6.021 или 11,6 одсто. У централном делу Србије укупни природни прираштај износио је 7.280 становника, од чега је Срба и Црногораца било свега 908 или 12,5 одсто, муслимана 2.789 или 38,3 одсто, Шиптара 1.829 или 25,1 одсто и свих осталих етничких група 1.754 или 24,1 одсто. Према томе, чак и у централном делу Србије природни прираштај Шиптара је два пута већи од природног прираштаја у целокупној српској популацији у том делу Србије. На Косову и Метохији је укупни природни прираштај исте године био 46.961 становник, од чега је Срба и Црногораца било 2.154 или 4,6 одсто, Шиптара 42.025 или 89,5 одсто и свих осталих етничких група 2.782 или 5,9 одсто. Дакле, природни прираштај у српско-црногорској популацији на Косову и Метохији је за 2,4 пута већи од укупног природног прираштаја исте популације у централном делу Србије (Срба и Црногораца на Косову и Метохији у 1991. години било је 215.346, а у централном делу Србије 5.157.024).

Одређивање геопростора Косова и Метохије после

Другог светског рата

Са географског и геополитичког становишта Косово и Метохија чине јужни део геопростора Србије и Југославије. Они су једна од основних одредница политичко-територијалног интегритета и суверенитета Србије и Југославије са стратегијским значајем. Немају обележја хомогене територије јер су издиференцирани у физичко-географском, историјско-географском, културно-цивилизацијском, мезорегионалном и микрорегионалном, етнодемографском и етнокултурном погледу. То је, делом, гранични геопростор, према Албанији и Македонији, што му даје још већи значај са становишта осетљивости и безбедности земље у целини.

Геопростор Косова и Метохије је кроз историју мењао господаре и претенденте, и улазио, у целини или делимично, у ивичне делове њихових привремених запоседања, али га је само Србија учинила

језгром своје државе, средиштем своје демографске, економске и културне снаге. Космет је „Српска Света гора“ и „Српски Орлеан“, и зато је неопходно да се прецизно одреди његов геопростор, јер је он мењан у различитим периодима, што га је и учинило неуралгичним подручјем све до садашњих дана. Да би се целовито размотрило територијално одређење Косова и Метохије неопходно је да се сагледају три значајна периода: 1) период до 1946. године; 2) период од 1946. до 1959. године, и 3) период од 1959. године до сада. Њихова садашња територија није у правим природногеографским, историјско-географским и етнографским границама.

Територијално одређење Косова и Метохије у периоду до 1946. године

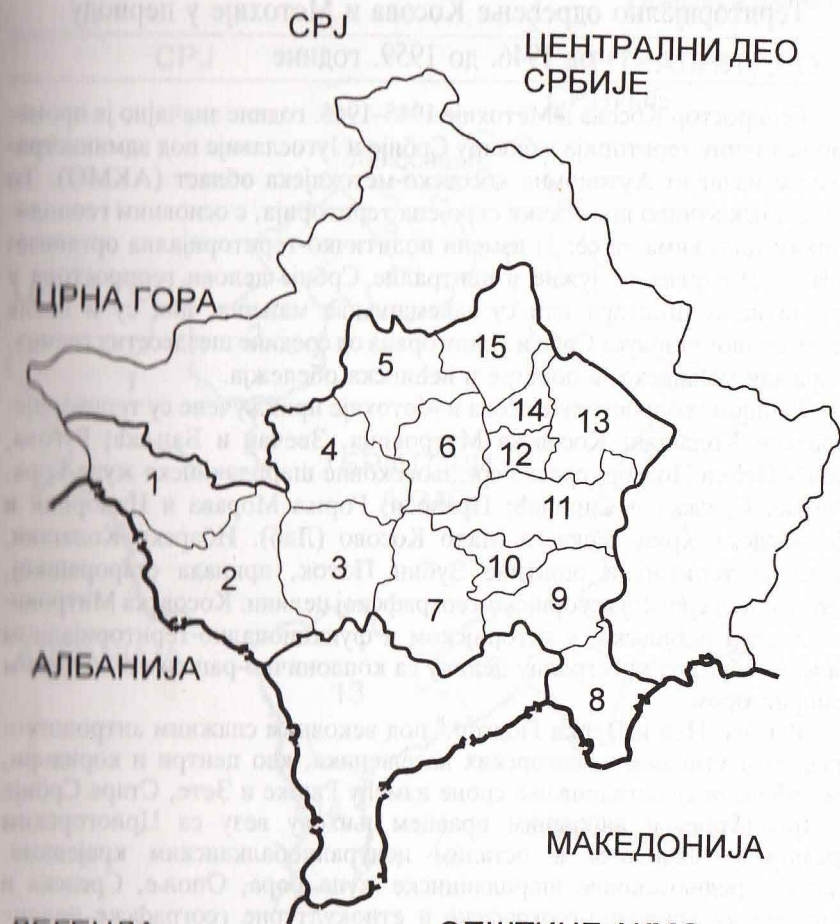
На основу географске, историјско-географске, етнографске, антропогеографске и геополитичке аргументације, применом географског и геополитичког принципа територијалног одређења геопростора, до 1946. године Косово и Метохија су обухватили геопростор следећих садашњих 15 општина:⁶ Вучитрна, Глоговца, Качаника, Косова Поља, Липљана, Обилића, Приштине, Србице, Урошевца, Штимља, Дечана, Баковице, Клине, Ораховца и Суве Реке. Површина наведених општина износи 5.156 km², са укупно 708 насеља. То је геопростор једне од најстаријих европских држава – немањичке Србије, чије се језгро налазило управо на косовско-метохијској територији и чији је историјски континуитет прекинут турском најездом, да би у новим, измењеним околностима био успостављен 1912–1913. године. Геопростори осталих општина (14) садашње територије Косова и Метохије припадали су Старој Србији. То су геопростори општина: Витине, Гњилана, Горе, Звечана, Зубиног Потока, Косовске Каменице, Косовске Митровице, Новог Брда, Истока, Пећи, Призрена, Подујева, Лепосавића и Штрбаца. Површина наведених општина износи 5.217 km², са укупно 670 насеља. Геопростор наведених општина чинили су саставни део Јужне Србије. У оквиру тог геопростора територију Косова и Метохије чинили су Косовска котлина и ужи део Метохијске котлине. Косовска котлина⁷ захвата геопростор од Качаника до Косовске Митровице (графички приказ 2), дужине око 85 km и просечне ширине око 26 km (највећа 32 km код Липљана). Метохијска котлина захвата ужи геопростор од северних падина Шар-планине до јужних падина планина Жлеб и Мокра гора, без територија Призренске котлине, Ругове, Пећке котлине и Пећког Подгора. Тим геопросторима обухваћена је и територија Дренице, од планине Црнољеве до Суве планине. Наведени геопростори Косова и Метохије су територије које су чиниле саставни део Србије и

⁶ Територија Косова и Метохије приказана је на графичком приказу 1, Едиција *Етнички простор Срба*, књига 1, Универзитет у Београду, Географски факултет, „Стручна књига“, Београд, 1993.

⁷ Атанасије Урошевић, *исто*.

Краљевине Југославије све до 1945. године. Стварањем геопростора Краљевине Југославије, статус и величина територије те покрајине нису мењани. У периоду од 1912. до 1946. године, а и раније, етничка слика

Графички приказ 1

ЛЕГЕНДА:

- Граница СРЈ
- Граница АКМО
- Граница АПКМ
- Граница општина

ОПШТИНЕ АКМО:

1. Дечани	10. Штимље
2. Ђаковица	11. Липљан
3. Ораховац	12. Косово Поље
4. Клина	13. Приштина
5. Србица	14. Обилић
6. Глоговац	15. Вучитрн
7. Сува Река	
8. Качаник	
9. Урошевац	

Геопростор Косова и Метохије до 1946. године

наведеног геопростора се стално мењала у корист шиптарског етноса, али није долазило до промене величине територије. У том периоду геопростор централног дела Србије имао је површину 61.724 квадратних километара.

Територијално одређење Косова и Метохије у периоду од 1946. до 1959. године

Геопростор Косова и Метохије 1945–1946. године значајно је променио величину територије у оквиру Србије и Југославије под административним називом Аутономна косовско-метохијска област (АКМО). То је била искључиво политички скројена територија, с основним геополитичким циљевима да се: 1) измени политичко-територијална организација, и 2) отргну од јужне и централне Србије делови геопростора у којима нема Шиптара или су занемарљива мањина, или су и после миграционог егзодуса Срба и Црногораца од средине шездесетих година, задржали мањинска, а понегде и већинска обележја.

Ранијем геопростору Косова и Метохије прикључене су територије: Ибарски Колашин; Косовска Митровица, Звечан и Бањска; Ругова, Пећ и Пећи Подгор; српске средњовековне шарпланинске жупе Гора, Опоље, Средска и Сиринић; Призрен; Горња Морава и Изморник и Новобрдска Крива Река, и Мало Косово (Јаб). Ибарски Колашин, садашња територија општине Зубин Поток, припада старорашкој, аутентичној српској историјско-географској целини. Косовска Митровица, Звечан и Бањска, у историјском и функционално-територијалном смислу, образују интегралну целину са копаоничко-рашким и ибарским геопростором.

Ругова, Пећ и Пећи Подгор,⁸ под вековним снажним антропогеографским утицајем црногорских насељеника, као центри и коридори, омогућавали су остваривање споне између Рашке и Зете, Старе Србије и Црне Горе, и најкраћим правцем њихову везу са Црногорским приморјем, Јадраном и осталим централнобалканским крајевима. Српске средњовековне шарпланинске жупе Гора, Опоље, Средска и Сиринић су природно-географске и етнокултурне географске целине које чине тампон-зону између Албаније и урошевачко-неродимског дела Косова. Жупе се налазе у јужном ивичном делу територије Србије, ексцентричног и крашничког положаја и чине једину баријеру шиптарској етничкој хомогенизацији на читавом трансферзалном геопростору између Албаније, северозападне албанизоване Македоније и Шарске планинске групе, на једној страни, и српских оаза у централном делу Косова и у басенима Горње Мораве, Изморника и Новоградске Криве Реке, на другој страни.

⁸ Милован Радовановић, *Косово и Метохија као географска и етнокултурна целина Републике Србије, СРЈ и ЈИЕ*, Едиција етнички простор Срба, књига 1, „Стручна књига“, Београд, 1993.

Призрен (Призренска котлина), на старом зетском, односно скадарско-призренском путу, средиште је српске духовности у Старој Србији. У њему су се стекле различите културе и цивилизацијске тековине. Горња Морава и Изморник и Новобрдска Крива Река, геопростори

Графички приказ 2

ЛЕГЕНДА:

- Граница СРЈ
- Граница АКМО
- Граница САПКМ
- Граница општина
- Граница АПКМ

ПРИКЉУЧЕНЕ ОПШТИНЕ:

1. Пећ	10. Гњилане
2. Исток	11. Витина
3. Зубин Поток	12. Штрпце
4. Звечан	13. Призрен
5. К. Митровица	14. Гора
6. Подујево	
7. Приштина 1/2	
8. К. Каменица	
9. Ново Брдо	

Геопростор Косова и Метохије од 1946. до 1959. године

источно и североисточно од Косова, инклинирају ка централној Косовској котлини, али имају посредничку функцију према јужноморавској удолини између Лесковачке котлине и Прешевско-кумановске повије, која спаја Моравску са Вардарском удолином. То су геопростори у којима је степен хомогенизације, односно албанизације, релативно најмањи, с обзиром на преовлађујући шиптарски етнос у метохијско-подримском, дреничком, вучитрнском и урошевачко-качаничком делу Косова и Метохије.

Геопростор Мало Косово (Лаб) смештен је између централног дела Косовске котлине и топличко-косаничког рејона, а одвојен је превојима Мердаре и Преполац. Тај коридор има геостратегијски значај јер обезбеђује најкраћу везу између нишко-топличког и косовског геопростора. Мало Косово и централни део Косовске котлине око Приштине раздваја значајно сужење – Тенешдолски теснац, између планина Копаоник и Пруговац, у долини реке Лаб. Мало Косово је типична шиптарска крајина и стална неуралгична зона све до садашњег времена.

Тако политички скројеној територији Косова и Метохије значајно је повећана величина на рачун геопростора централног дела Србије. У том периоду геопростор Покрајине је увећан са 5.156 km² на 10.373 km² (49,71 одсто), а број насеља повећан је са 708 на 1.378 насеља (51,38 одсто). На тај начин геопростор централног дела Србије смањен је са 61.724 km² на 56.568 km² (9,23 одсто), а за то с географског, историјско-географског и антропогеографског становишта није било никаквих разлога, нити оправдања. Очигледно је да је компактност геопростора централног дела Србије значајно нарушена стављањем у први план мањинске или местимично већинске присутности шиптарског етноса у појединим деловима наведених геопростора.

Територијално одређење Косова и Метохије у периоду од 1959. до 1998. године

Територијализовано, искључиво „политичко“ решење геопростора Косова и Метохије није задржано у наведеним оквирима (10.373 km²). Наиме, новоствореној територији Косовско-метохијске области из 1945–1946. године, из необјашњивих разлога, прикључена је и територија општине Лепосавић, са садашњих 539 km² и 71 насељем (графички приказ 3). Нови, геополитички непримерен геопростор Покрајине повећан је на 10.912 km² површине (за 5,20 одсто), са 1.449 насеља, (за 5,16 одсто), а геопростор централног дела Србије поново је смањен, са дотадашњих 56.568 km² на 56.029 km² (један одсто). Територија општине Лепосавић, у басену средњег Ибра, аутентична је српска⁹ старорашка, копаоничко-рогозничка целина. Она, ни по којем разматрању нити објективном резону не припада геопростору Косова и Метохије, нити

⁹ Милован В. Радовановић, *Географски простор и друштвено-историјски простор Југославије*, Центар за марксизам Београдског универзитета, Београд, 1989.

у било којој варијанти даљих политичких решења може остати у њиховом саставу, већ у саставу централног дела Србије.

У периоду од 1963. до 1974. године геопростор Покрајине, у саставу Републике Србије, носио је назив САП Косово и Метохија. Од 1974.

Графички приказ 3

ЛЕГЕНДА:

- Граница СРЈ
- Граница САПК
- Граница општина

ОПШТИНЕ САП КОСОВО:

1. Пећ	15. Штимље
2. Исток	16. Урошевац
3. Дечани	17. Качаник
4. Клина	18. Приштина
5. Ђаковица	19. З. Поток
6. Ораховац	20. Звечан
7. Призрен	21. Лепосавић
8. Сува Река	22. К. Митровица
9. Србица	23. Подујево
10. Слоговац	24. К. Каменица
11. Вучитрн	25. Ново Брдо
12. Обилић	26. Гњилане
13. Косово Поље	27. Витина
14. Липљан	28. Штрпце
	29. Гора

*Геопростор Косова и Метохије
насле 1959. године*

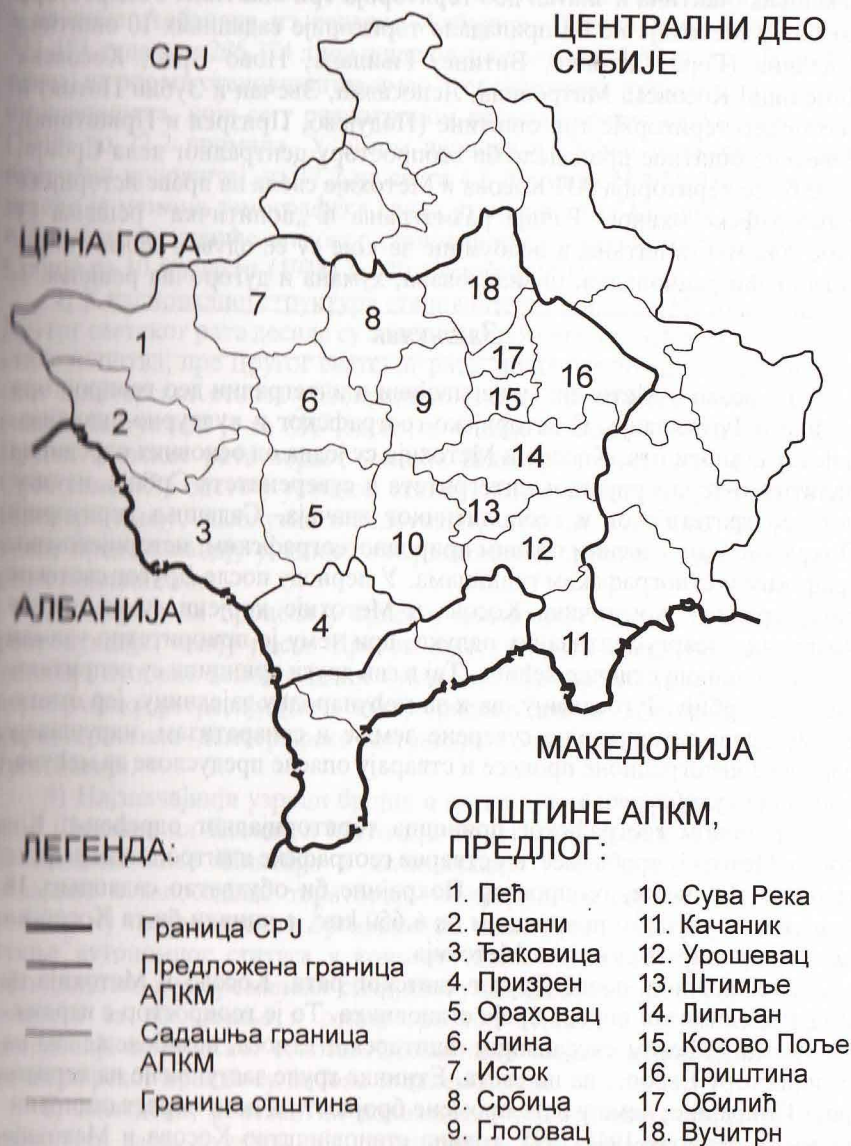
године до 1990. године исти геопростор је добио назив САП Косово. То је била „политичка територија“ која такав назив, с географског и антропогеографског становишта, није могла да носи јер је запостављен и укинут аутентичан геопростор Метохијске котлине, који означава хришћанско-православни ентитет и његов богат културно-градитељски садржај. Све до 1990. године „политичко“ повећавање територије Косова и Метохије на рачун геопростора централне Србије значило је сукцесивно распарчавање српске државе и њено свођење на некакву, никаквим релевантним критеријумима дефинисану, територију „уже Србије“. Од 1990. године геопростор Покрајине носи назив АП Косово и Метохија (Устав Републике Србије), чиме је геопростор Метохије, с географског аспекта, враћен и називом у састав Покрајине.

Постоје различита одређења геопростора Косова и Метохије у периоду после 1990. године: од свођења територије само на Косовску и Метохијску котлину, преко уже територије Косовске котлине са Дреницом и Метохије до територије Косова и Метохије у границама садашњих 29 општина. У свим разматрањима Метохија је свођена на геопростор Метохијске котлине с ободом. Геопростор Косова у различитим разматрањима имао је различиту величину и различите микроделеове као засебне целине. Разматрања су се сводила на следеће: 1) геопростор Косовске котлине од Качаничке клисуре до Косовске Митровице; 2) геопростор Косова Поља с Дреницом; 3) геопростор Косова Поља, Малог Косова и Бинача, и 4) геопростор Косова Поља, Малог Косова, Бинача и Дренице. При томе нису уважавани историјско-географски, етнографски, антропогеографски и политички аргументи територијалног одређења геопростора Косова и Метохије, већ су се разматрања и даље искључиво заснивала на политичком одређењу територије из периода 1945–1946. година па све до сада.

Садашњи геопростор Косова и Метохије, на основу географског и геополитичког принципа, треба да буде територијално диференциран. У свим даљим разматрањима морају се уважавати величина и територија Косова и Метохије пре 1945. године, нови елементи демографског и географског принципа и потреба за свођењем територије Покрајине на: централни и јужни део Косовске котлине, Дреницу, Метохију са делом проклетијског планинског обода и Призренску котлину са Подримом (графички приказ 4). То значи да се политичко-идеолошко, појмовно и територијално одређење геопростора Косова и Метохије из времена после Другог светског рата, које се по чудној инерцији провлачило све до сада, дефинитивно укине и сведе у реалне административно-територијалне границе. На тај начин би био уведен и конкретизован географски принцип територијалног одређења геопростора Косова и Метохије и његових микрогеографских целина. Територију те покрајине, у оквиру геопростора Србије и СРЈ, чинили би: 1) Косовска котлина у ширем смислу и 2) Метохија. Косовска котлина захватала би територије општина ширег дела Косова Поља без: митровачко-копаоничког рејона, старорашко-ибарских територија (Стари Колашин, Звечан и Бањска,

Лепосавић) и Малог Косова. Метохију би чинили геопростори: Метохија у ужем смислу (између Пећи, Ђураковаца и Истока, на једној, и Ђаковичког краја са Вокшом и делом Алтинске жупе, на другој страни); котлински обод Хајле, Проклетија и Мокре Горе; Дреница; Подрим и

Графички приказ 4

Предлог територијалног одређења Косова и Метохије у наредном периоду

Призренска котлина између Црнотрпе, Језерске планине, Коца Балкана, Паштрика и северне подгорине Шарског масива. Таквим диференцијалним приступом геопростор Косова и Метохије смањено би се са садашњих 10.912 km² на око 6.650 km² (разграничење на терену), а геопростор централног дела Србије повећао би се са садашњих 55.968 km² на око 60.200 km². Том геопростору припадала би територија 16 садашњих општина и знатан део територија три општине. Геопростору Косова и Метохије не би припадале територије садашњих 10 општина у целини (Гора, Штрпце, Витина, Ђилане, Ново Брдо, Косовска Каменица, Косовска Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток) и знатан део територије три општине (Подујево, Призрен и Приштина). Наведене општине припадале би геопростору централног дела Србије, чиме би се територија АП Косова и Метохије свела на праве историјске и географске оквире. Ранија разматрања и „политичка“ решења су наметала многа питања и недоумице за које су се одувек веома тешко могла наћи рационална, цивилизована, хумана и дугорочна решења.

Закључак

1) Косово и Метохија су неодвојиви и интегрални део геопростора Србије и Југославије. С историјско-географског и културно-цивилизацијског становишта, Косово и Метохија су једна од основних одредница политичко-територијалног интегритета и суверенитета Србије, изузетног геостратегијског и геополитичког значаја. Садашња територија Покрајине није у њеним правим природногеографским, историјско-географским и етнографским границама. У периоду после Другог светског рата, границе и величина Косова и Метохије кројени су на основу политички неаргументованих одлука, при чему је приоритетно узиман у обзир принцип етничке већине. Тај и сви други принципи су неприхватљиви за Србију, Југославију, па и за међународну заједницу, јер омогућавају цепање територије суверене земље и сепаратизам, нарушавају европске интеграционе процесе и стварају опасне предуслове за међунационална сукобљавања.

Применом географског принципа територијалног одређења, Косово и Метохију треба свести у стварне географске и антропогеографске границе. То значи, геопростор Покрајине би обухватао садашњих 18 општина, с укупном површином од 6.650 km², а чинили би га Косовска котлина у ширем смислу и Метохија.

2) У периоду после Другог светског рата, Косово и Метохија су имали константан пораст броја становника. То је геопростор с израженом демографском експанзијом шиптарског етноса, незабележеном на геопростору Европе, па ни света. Етничке групе заступљене на територији Покрајине, немају исте промене бројности и исти пораст становништва. У периоду 1948–1995. година становништво Косова и Метохије повећано је за 188,54 одсто, Србије за 51,48 одсто и Југославије за 52,28 одсто. То значи да је Покрајина имала бржи пораст становништва

од Србије за 366,81 одсто и Југославије за 360,64 одсто. У том периоду евидентан пораст становништва Косова и Метохије износио је 41,07 одсто укупног пораста становништва Србије и 38,17 одсто пораста становништва Југославије.

3) Највећи утицај на пораст становништва Косова и Метохије у периоду после Другог светског рата имала су досељавања и природни прираштај становништва. Досељено је 236.079 лица из суседних региона, а највише Албанаца из северне Албаније. Истовремено исељено је 522.453 лица или 286.374 лица више од досељених (54,81 одсто). Највећи утицај на пораст становништва имао је експлозиван природни прираштај становништва, који се у разматраном периоду кретао од 31,9 промила (1948) до 22,2 промила. У истом периоду у Србији је стално опадао природни прираштај, са 17,2 на свега 4,6 промила (1991). На тај начин стално је мењана демографска слика становништва Косова и Метохије и повећавано учешће њиховог становништва у укупном становништву Србије са 10,58 одсто (1948) на 20,1 одсто (1991).

4) У националној структури становништва Косова и Метохије после Другог светског рата десиле су се велике промене. Од већинског српског становништва, пре Другог светског рата, дошло се до апсолутно већинског шиптарског етноса у Покрајини. Наиме, шиптарски етнос у 1991. години заступљен је са 81,7 одсто, а српски са само 9,93 одсто. После Другог светског рата пораст учешћа Шиптара износи 266,04 одсто, а Срба само 0,31 одсто у укупном становништву Покрајине. То значи да Шиптари имају, апсолутно и релативно, огромну биолошко-репродуктивну преминацију у односу на српско-црногорско и остало неалбанско становништво.

Демографски процеси у српској популацији, на плану биолошке репродукције, имају после Другог светског рата тренд опадања који задобија особине демографског суноврата. Тај процес је проузроковао демографску регресију (бела куга) српског етноса, а то је сада општа карактеристика демографске ситуације српског народа у Србији и Југославији.

5) Најзначајнији узроци бројне и витално-демографске преминације Шиптара на Косову и Метохији су: 1) миграциони егзодус Срба; 2) исламизовање Шиптара и исламизација и арбанашење Срба; 3) освајање и запоседање територије Покрајине од стране шиптарског етноса; 4) патријархална организација шиптарског етноса; 5) прерастање аутономног статуса у конститутивни елеменат федерације; 6) насилништво и укорењивање синдрома угрожености и несигурности као подлога за исељавање и отпор српског етноса, и 7) демографска експлозија шиптарског етноса. Импликације таквог експлозивног етно-демографског тренда су добоке и далекосежне.

6) Наведени, релевантни показатељи указују на то да се не сме дозволити даља десрбизација „срца српске државности“ и исељавање неарбанашког становништва са геопростора Косова и Метохије. Начини за спречавање су: 1) прецизно територијално одређење Покрајине на

изворним географским основама (предлог 1); 2) постепено планско насељавање српским становништвом, уз обезбеђење свих животних и радних услова; 3) стрпљиво трагање за мирним и цивилизованим решавањем свих, па и међуетничких проблема; 4) изналажење мера за прелазак са неконтролисаног на контролисани и плански прираштај становништва и 5) спровођење пописа становништва и утврђивање стварног броја становника свих етничких група које живе на територији Покрајине. У свим приступима, разматрањима и решењима, геопростор Косова и Метохије мора остати интегрални део Србије и Југославије.

Литература:

1. Јован Цвијић, *Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице*, Београд, 1922.
2. Душан Брезник, *Демографија (анализа, методи и модели)*, ЦДН (ИДН), Београд, 1977.
3. Вујадин Рудић, *Становништво Прокупља*, Етнографски институт САНУ, Београд, 1992.
4. Слободан Мишовић, *Најзначајније карактеристике становништва геопростора СРЈ*, „Савремени проблеми ратне вештине“, бр. 28, Београд, 1993.
5. Марк Краснићи, *Савремене друштвено-географске промене на Косову и Метохији*, Приштина, 1963.
6. Петар Марковић, *Просторна покретљивост становништва Југославије (територијална миграција)*, „Економика пољопривреде“, 4/1965.
7. Сава Обрадовић, *Унутрашња миграција Југославије од 1918. до 1953. године*, „Економист“, бр. 2/1955.
8. Милица Сентић и Сава Обрадовић, *Нови извори за изучавање миграције*, „Становништво“, бр. 3/1963.
9. Пописи становништва 1948, 1953, 1961, 1971, 1981. и 1991. године, СЗС СРЈ, Београд.
10. Саопштење СЗС бр. 024. од 30. јануара 1997. године, СЗС СРЈ, Београд.
11. *Демографска кретања и карактеристике становништва Југославије према националној припадности*, Центар за демографска истраживања, ИДН, Београд, 1978.